

Anela Nikčević-Milković
Sveučilište u Zadru
Odjel za nastavničke studije u Gospiću

Ana Jerković
Osnovna škola „dr. Jure Turića“ Gospić

UČESTALOST I OBLICI ELEKTRONIČKOG ZLOSTAVLJANJA UČENIKA VIŠIH RAZREDA OSNOVNOŠKOLSKE DOBI U TRI RAZLIČITE ŠKOLSKE SREDINE

Sažetak

Cilj istraživanja je utvrditi učestalost i oblike elektroničkog zlostavljanja (e-zlostavljanje) učenika viših razreda osnovnoškolske dobi u tri različite školske sredine: 1) gradskoj, urbanoj (velika škola), 2) prigradskoj, srednje urbanoj (srednje velika škola) i 3) seoskoj (mala škola). Rezultati istraživanja pokazuju da s povećanjem dobi učenika, većim iskustvom u radu na suvremenim tehnologijama, češćim provođenjem slobodnog vremena na računalu, mobitelu i internet aplikacijama se povećava e-zlostavljanje s direktnom namjerom. S veličinom i urbanijim okruženjem škole, povećanjem dobi učenika, većom količinom slobodnog vremena provedenog na računalu i mobitelu povećava se vjerojatnost e-zlostavljanja kršenjem tuđeg identiteta. S veličinom i urbanijim okruženjem škole te povećanjem dobi učenika povećava se vjerojatnost e-zlostavljanja uznemiravanjem i vrijeđanjem bez direktne namjere. Dužina korištenja interneta i mobitela preko sat vremena prediktivna je za pojavu e-zlostavljanja. Učenici najviše koriste Facebook aplikaciju te ukoliko je koriste više od 2 sata dnevno je prediktivno za pojavu e-zlostavljanja. Na drugom mjestu koriste Chat aplikaciju, ali je koriste vremenski kraće. U velikoj i srednjoj školi gradske i prigradske sredine je najveća pojavnost e-zlostavljanja zanemarivanjem i vrijeđanjem bez direktne namjere, dok je u maloj školi seoske sredine najčešće prisutno e-zlostavljanje s direktnom namjerom. Edukacija o štetnim učincima suvremenih tehnologija potrebna je svim učenicima u školama kako bi se smanjilo e-nasilje i spriječilo e-zlostavljanje naročito ono s direktnom namjerom i kršenjem tuđeg identiteta te posebno kod djece i mladih koja su u riziku.

Ključne riječi: e-zlostavljanje, suvremene tehnologije, škole različite po veličini i sociodemografskom okruženju, učenici viših razreda osnovnoškolske dobi.

INCIDENCE AND TYPES OF ELECTRONIC ABUSE OF STUDENTS HIGHER ELEMENTARY GRADES IN THREE DIFFERENT SCHOOL ENVIRONMENTS

Summary

The aim of the research was to determine the incidence and forms of electronic harassment (e-harassment) students in higher grades of primary school age in three different school environments: 1) urban (high school), 2) suburban (medium school) and 3) rural (small school). The results showed that with increasing age students, greater experience in dealing with modern technologies, more frequent implementation of free time on the computer, mobile phone and Internet applications increases e-harassment with intent to direct. With its size and urban one school environment, increasing age students, a greater amount of leisure time spent on the computer and mobile increases the probability of e-harassment in violation of another person's identity. With its size and urban one school environment and increasing the student's age increases the likelihood of e-harassment, abuse and insults without direct intent. Length of using the Internet and mobile phones over an hour is predictive for the occurrence of e-harassment. Most students use Facebook application and if used more than 2 hours a day is predictive for the occurrence of e-harassment. Elsewhere students use the Chat application, but is used less time. In a large and high school urban and suburban environments is the greatest incidence of e-harassment and neglect insults without direct intent, while in pre-school rural areas usually present e-harassment with direct intent. Education about the harmful effects of modern technology is required for all students in schools in order to reduce the e-violence and prevent email abuse especially what with the direct intention of violating other people's identities, especially in children and young people who are at risk.

Key words: *electronic abuse of modern technology, which vary by school size and the socio-demographic environment, students in the higher grades of primary school age.*

1. UVOD

VRŠNJAČKO NASILJE I ZLOSTAVLJANJE

Vršnjačko nasilje iz kojeg dolazi do vršnjačkog zlostavljanja (eng. *bullying*) je zlouporaba moći jednog djeteta/grupe djece prema drugom djetetu/djeci kroz ponavljajuća nasilna ponašanja (Connolly i sur., 2000.; Olweus, 1993.; 1998.). Negativni postupci uključuju tjelesno i/ili psihičko nasilje te socijalno isključivanje, a odnos djeteta koje čini nasilje i djeteta koje ga trpi uvijek je praćeno nesrazmjerom snaga. Rigby (2000.) je definirao elemente koji su potrebni da bi se nasilničko ponašanje odredilo kao *vršnjačko zlostavljanje*. Vršnjačko zlostavljanje uključuje: a) želju da se nekoga povrijedi, b) akciju povređivanja, c) nesrazmjer snaga, d) ponavljanje ponašanja, e) nepravedno korištenje snage, f) vidljivo uživanje zlostavljača i osjećaj potlačenosti žrtve (Rigby, 2000.). Vršnjačko nasilje se najčešće odvija u socijalnom kontekstu (škole, susjedstva, lokalne sredine), pa tako osim žrtve i zlostavljača nasilju svjedoče i promatrači. *Moć djeteta nasilnika* razvija se iz: a) fizičke snage, b) višeg statusa unutar grupe vršnjaka, c) znanja o slabosti djeteta odabranog za žrtvu i d) jačanja podrške od strane druge djece. *Dijete žrtva* može biti bilo koje dijete, ali skupinu najrizičnijih čine: nova djeca u razredu, nadarena djeca, mirna i ljubazna djeca, djeca koja imaju dobre odnose s nastavnicima, djeca nižeg socioekonomskog statusa, djeca drugih etničkih, vjerskih i rasnih skupina, djeca s teškoćama. Djeca žrtve obično su mirna, sramežljiva, emotivna, niskog samopoštovanja i samopouzdanja. Mogu biti i osamljena djeca, odnosno djeca koja teško sklapaju prijateljstva i ne pokazuju ljutnju. Iako većina žrtava ne potiče agresiju, neka djeca žrtve mogu biti verbalno agresivna prema fizički jačima i starijima od sebe. No, najčešće su niža i fizički slabija djeca, osjetljiva i mirna (Connolly i O'Moore, 2003.).

Vršnjačko zlostavljanje jača u okolini gdje učenici i odrasli ne reagiraju na nasilje, gdje nije uspostavljena *nulta tolerancija na nasilje*. Posljedice nasilja u takvoj okolini očituju se u: lošoj školskoj klimi, smanjenju akademskog uspjeha kod sve djece, kroničnom izostajanju iz škole, negativnim stavovima prema školi, snižavanju samopoštovanja i samopouzdanja učenika, povećanju anksioznosti kod učenika, samoći i socijalnoj izoliranosti, odluci o napuštanju škole te suicidu u krajnjim granicama (Hazler, 1996.; Roberts i Coursol, 1996.).

Hoover i sur. (1992., prema Juvonen i Graham, 2001.) navode da učenici svih uzrasta zlostavljaju, ali najviše se javlja u dobi od 6. razreda osnovne škole do 1. razreda srednje škole. Naravno osjetljiv period je onaj prijelaza iz osnovne škole u srednju. Drugim riječima, nasilje i zlostavljanje se intenzivira s razvojem puberteta i socijalnim razvojem u periodu rane i srednje adolescencije. S uzrastom dolazi do smanjenja fizičkih oblika nasilja, a povećanja zastrašivanja žrtava i indirektnih oblika nasilja (verbalnog nasilja i socijalnog isključivanja) (Olweus, 1993.; 1998.). Prema Tomić-Latinac i Nikčević-Milković (2010.), u hrvatskim školama je najprisutnije verbalno nasilje, potom socijalno isključivanje, a tek onda fizičko nasilje. Neka su istraživanja našla gotovo identične distribucije rezultata za oba spola. Djevojčice/djevojke općenito više koriste socijalnu prisilu, a dječaci/mladići više fizički viktimiziraju postavljene ciljeve (Hazler, 1996.). Učenice u hrvatskim školama su sklonije verbalnom nasilju i socijalnom isključivanju, a učenici fizičkom nasilju i socijalnom isključivanju (Tomić-Latinac i Nikčević-Milković, 2010.). Istraživanje Brajša-Žganec i sur. (2009.) u hrvatskim školama pokazuje da su dječaci te mlađi učenici/učenice viših razreda osnovne škole češće izloženi nasilju svojih vršnjaka. Najčešće su vršnjačkom nasilju izloženi mlađi dječaci. Jednu od najučestalijih posljedica vršnjačkog nasilja – *strah od škole*, prema ovom istraživanju, prisutnijom procjenjuju stariji učenici i učenice, a u

najvećoj mjeri ga osjećaju starije djevojčice. Izloženost nasilju vršnjaka, prema ovim autorima, se može predvidjeti na temelju procjene samopoštovanja učenika i stupnja razvijenosti njihovih socijalnih vještina. Samopouzdaniji učenici osjećaju manje straha od škole te su oni, uz učenike s boljim socijalnim vještinama, manje izloženi nasilju vršnjaka. Praktična primjena ovih i sličnih rezultata istraživanja razmatra se u smjeru razvoja *preventivnih programa* u školskim okruženjima s ciljem smanjivanja vršnjačkog nasilja, povećanja pozitivnih osobina učenika (prosocijalnih osobina, emocionalne inteligencije, socijalnih vještina i sl.) te stvaranja pozitivne školske klime.

Prema rezultatima UNICEF-ovog istraživanja, na oko 22% djece nasilje je izvršeno *ponekad*, a na oko 10% djece je izvršeno *često* u posljednjih nekoliko mjeseci. U nasilju je sudjelovalo 10% djece *jedan do dva puta*, a 12% djece je sudjelovalo u nasilju *često* u posljednjih nekoliko mjeseci (Tomić-Latinac i Nikčević-Milković, 2010.). Istraživanje *Instituta za društvena istraživanja* iz Zagreba provedeno 2008. pokazuje da je Hrvatska ispod prosjeka u vršnjačkom zlostavljanju u odnosu na 35 ispitanih zemalja. Istraživanje pokazuje da je 25% djevojčica i 28% dječaka 13-godišnjaka žrtava nasilja u Hrvatskoj u odnosu na 34% djevojčica i 38% dječaka prosječno za ispitane zemlje. U Hrvatskoj je 22% djevojčica i 39% dječaka koji su protekli mjesec barem jednom zlostavljali druge vršnjake u odnosu na 31% djevojčica i 45% dječaka prosječno za ispitane zemlje (Marušić i Pavin Ivanec, 2008.). U Hrvatskoj postoje razlike u pojavnosti vršnjačkog nasilja i prema veličini mjesta: u manjem mjestu 66% učenika nije doživjelo nasilje, u manjem gradu je 57% takvih učenika, a u većem gradu ih je 70% (Pregrad i sur., 2007.). Prema Nikčević-Milković (2006.), Belančić i sur. (2013.), djeca iz prigradskih naselja i manjih gradova doživljavaju najviše nasilja, potom djeca iz većih gradova, a najmanje nasilja doživljavaju djeca iz seoskih sredina.

Poput agresivne djece i djece devijantnog ponašanja, djeca nasilnici (eng. *bully*) često dolaze iz obitelji u kojima su bila zanemarivana i u kojima su roditelji učestalo koristili strogo kažnjavanje (Olweus, 1983.). Ova djeca su rizična za kontinuirane teškoće: kriminal, obiteljsko nasilje, zlostavljanje vlastite djece, seksualno mučenje i šikaniranje i dr.

Pojedinačne intervencije na vršnjačko nasilje i zlostavljanje same nisu efikasne već je potreban *program* koji u sebi uključuje preventivne komponente i asertivne interventne odgovore na svaki pojedinačni slučaj nasilja i zlostavljanja (Hazler, 1996.; Pregrad i sur., 2007.; Rigby, 2000., 2006.; Roberts i Coursol, 1996.; Tattum i Herbert, 1997.; Tomić-Latinac i Nikčević-Milković, 2010.). Dobar primjer takvog programa je UNICEF-ov program *Stop nasilju među djecom*. U okruženju najprije treba uspostaviti *nultu stopu tolerancije na nasilje*, a onda poraditi na stvaranju pozitivne, demokratične klime asertivnim pristupima, preventivnim programima, aktivnostima razvoja odgovornog ponašanja spram sebe i drugih te pojedinačnim intervencijama. *Intervencije* u slučaju svakog incidenata nasilja nužne su i neizbježne kako bi sustavno mijenjale pojedinačno ponašanje iz neodgovornog i devijantnog u odgovorno i socijalizirano. Mjere kojima se to postiže su: *restitucija* ili nadoknada štete žrtvi nasilja, različiti usmeni i pismeni *ugovori* kao mjere krajnjih granica, *disciplinske* i *institucionalne mjere* službi zaduženih za intervencije na pojavu nasilja (Tomić-Latinac i Nikčević-Milković, 2010.). Vršnjačko nasilje sve je prisutnije (Hazler, 1996.), a naročito u onim školama u kojima se ne vodi dovoljno računa o školskom ozračju ili klimi. Prema Furlong i Morrison (2000.), gotovo u svim školama SAD-a prisutno je vršnjačko nasilje.

ELEKTRONIČKO NASILJE I ZLOSTAVLJANJE

Među djecom i mladima je sve prisutnije *elektroničko nasilje* i *zlostavljanje* posredovano suvremenim tehnologijama, prije svega internetom i mobitelom (eng. *cyberbullying*). Ono uključuje višekratno slanje poruka internetom ili mobitelom koje ima za cilj povrijediti, uznemiriti ili na bilo koji način oštetiti pojedinca koji se ne može zaštititi od takvih postupaka (Sakellariou i sur., 2012.). Podrazumijeva: poticanje grupne mržnje, napade na privatnost, uznemiravanje, uhođenje, vrijeđanje, nesavjestan pristup štetnim sadržajima te širenje nasilnih i uvredljivih komentara. Omogućuje veći stupanj invazivnosti, veću publiku te anonimnost nasilnika. Veći je raspon varijabiliteta virtualnog nasilja u odnosu na klasično nasilje. Kod virtualnog nasilja postoji *snaga pisane riječi* te je udaljenost veća (što zajedno s anonimnosti nasilnika olakšava čin nasilja, povećava stupanj izloženosti nasilju i intenzitet povrede). Međutim, manji je postotak žrtava *cyberbullyinga* u odnosu na klasično zlostavljanje jer one se često ne izjašnjavaju tako uslijed nedovoljno iskrenih iskaza. Zbog toga su frekvencije žrtava virtualnog zlostavljanja nepouzdana (Sakellariou i sur., 2012.).

U SAD 70% djece prije polaska u školu koristi računalo, a 84% djece ima mobitel. 75-80% djece u SAD u dobi od 10 do 14 godina je bilo izloženo e-zlostavljanju, a 12% djece od 10 do 17 godina je bilo agresivno putem e-medija prema drugoj djeci. U Hrvatskoj 96% učenika ima vlastiti mobitel. Računalo je prisutno u većini hrvatskih domova (95%), a pristup internetu kod kuće ima 85% učenika. Gotovo polovina ispitane djece gotovo svakodnevno pristupa internetu. Dječaci su statistički značajno češće korisnici interneta od djevojčica (50.45% dječaka naspram 45.91% djevojčica) (sve prema Pregrad i sur., 2010.). Ovo istraživanje provedeno u Hrvatskoj jasno pokazuje trend porasta broja učenika koji se svakodnevno služe internetom u funkciji dobi kod djevojčica i dječaka. Više od trećine djece u dobi od 10 do 11 godina internetom se koristi svakodnevno, a u dobi od 14 do 15 godina se koristi većina djece. Spolne razlike u korištenju internetom se vide kod djece od 10 i 11 godina – dječaci se statistički značajno više koriste internetom od djevojčica. Međutim, već u dobi od 12 godina i nadalje djevojčice sustižu dječake, tako da se spolne razlike gube. Veliko istraživanje e-nasilja i zlostavljanja provedeno u 25 europskih zemalja pokazuje da je 12% djece od 9 do 16 godina bilo izloženo uznemirujućim sadržajima putem e-medija, da se 39% djece suočilo s više od 2 rizika, da neprimjerene poruke najčešće jako uznemiruju dijete, da je 5% djece ponovljeno izloženo nekom obliku e-nasilja, a 3% djece ovim je putem nasilno prema drugoj djeci (Sakellariou i sur., 2012.; mrezaskolabeznasilja.hr). *Zadirivanje* je najčešći oblik nasilja kojeg nažalost mnogi pojedinci, uključujući i mnoge nastavnike, ne doživljavaju povređujuće. Neprimjerene poruke djeluju kao nerizična ponašanja kojima su sklona mnoga djeca, međutim, one jako uznemiruju svako dijete (Hoover i sur., 1992.). Žrtvama nasilja su *slike* i *video klipovi* najfrekventniji oblici e-zlostavljanja (48%), dok su nasilnicima to *e-mail poruke* (52%) (Slonje i Smith, 2008.). Internet je najuobičajeniji medij za e-nasilje (11.5%), preko maila je 8% zlostavljanja, a putem SMS-poruka 6.6%. Prema Pregrad i sur. (2010.), u hrvatskim školama e-zlostavljanje je doživjelo 5% učenika od 10 do 15 godina, 29% učenika ovo nasilje je doživjelo sporadično, a 66% učenika nije nikada doživjelo ovu vrstu nasilja. Ovi podatci su u visokoj korelaciji s doživljenim neelektroničkim nasiljem, što govori u prilog spoznaji da je e-nasilje samo jedan vid ukupnog vršnjačkog nasilja te ga treba prevenirati zajedno sa svim drugim vrstama nasilja jer su mu uzroci isti ili slični.

Srednjoškolci više e-zlostavljaju putem *internet aplikacija* od osnovnoškolaca. Najfrekventnije e-zlostavljanje je među mladima između 12 i 15 godina, odnosno pojavom puberteta. Oko 30% djece i mladih smatra da ih e-zlostavljanje jednako ili više uzbuđuje od

klasičnog vršnjačkog zlostavljanja (sve prema Slonje i Smith, 2008.). Istraživanje *Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba* (2005.) pokazuje da je u Hrvatskoj 18% djece u dobi od 12 do 14 godina bilo žrtvom nekog oblika nasilja putem interneta, a 11% djece se izjasnilo kao internet nasilnici. 62% učenika izjavilo je kako je nasilnik bio njima poznata osoba ili kolega iz razreda.

Cyberbullying je kroskulturalni fenomen. 37% učenika osnovnoškolske dobi u Njemačkoj je bilo žrtvom e-zlostavljanja. U Sjevernoj Irskoj i Australiji 40% adolescenata zlostavljano je putem suvremenih tehnologija. Azijske zemlje, također, pokazuju visoki stupanj učestalosti ove vrste zlostavljanja (Sakellariou i sur., 2012.). 32% dječaka i 36% djevojčica do 18-te godine je bilo žrtvom e-zlostavljanja, dok je 18% dječaka i 16% djevojčica zlostavljalo druge učenike *on-line*. Pri tome, djevojčice su češće žrtve, ali i nasilnici na internetu od dječaka (Hindujaa i Patchinbu, 2008.). Istraživanja općenito ne pokazuju spolne razlike u e-nasilju koje nalazimo kod klasičnog vršnjačkog nasilja.

Djeca koja su nasilna putem suvremenih tehnologija imaju slabije psihosocijalne veze. Adolescenti koji ponavljaju nasilje imaju raspon problema mentalnog zdravlja (anksioznost ili depresiju, različite psihosocijalne simptome) te povećan rizik za poteškoće u školi i poremećaje u ponašanju. Istraživanja pokazuju da je pojava e-nasilja kod dječaka s 8 godina prediktivna za njihovo korištenje droga s 18 godina. Žrtve ove vrste nasilja pokazuju statistički značajno više simptoma depresije u odnosu na djecu i mlade koji nisu doživjeli e-nasilje (sve prema Sakellariou i sur., 2012.).

Istraživanje *Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba* (2005.) pokazuje da 49% učenika izjavljuje kako roditelji nemaju pristup njihovoj internet pošti. *Cyberworld* je virtualno mjesto gdje je odraslima teško kontrolirati ponašanja svoje djece. Naime, postoji nesrazmjer između odraslih (roditelja, nastavnika), djece i mladih u stupnju poznavanja suvremenih tehnologija s obzirom da djeca i mladi znaju mnogo više o njihovim mogućnostima. Međutim, s obzirom da bi odrasli trebali imati kontrolu nad svojom djecom potrebne su im *edukacije* u ovom području. Istraživanje Savjetovaništa za zaštitu djece od zlostavljanja i zanemarivanja *Tić* iz Rijeke pokazuje da je problem sigurnosti na internetu prisutan u Hrvatskoj, da su djeca koja internet koriste intenzivnije i čije su aktivnosti više istraživački usmjerene u većem riziku za izlaganje nepoželjnom sadržaju te da je potrebna edukacija djece i roditelja o opasnostima i načinima samozaštite djece prilikom korištenja kompjutera i interneta (Desnica i sur., 2006.). U školama se moraju, kao i kod klasičnog nasilja, uspostaviti efikasna *preventivna pravila* te razviti suradnička *intervencija* koja uključuje nastavnike, roditelje i učenike. Svako e-nasilje mora biti prijavljeno, a pristup kršenju pravila mora biti usuglašen i konzistentan. U školama i kod kuće odrasle osobe trebaju supervizirati kompjutore. Prema Mathews (2004.), 6% dječaka i djevojčica se ne pridržavaju školskih pravila što se tiče korištenja mobilnih telefona, a njih čak 32% ove telefone koristi za vrijeme nastave.

Korištenje suvremenih tehnologija se sve više povećava kod djece i mladih, s tim i pojava *cyberbullyinga*, zbog čega su istraživanja različitih aspekata ovog fenomena vrlo važna jer je on još uvijek nedovoljno istražen (Sakellariou i sur., 2012.). S obzirom da *cyberbullying* uključuje anonimnost zlostavljača koji zbog toga nema direktno zadovoljstvo ili glorifikaciju, važno je pitanje *zašto* su djeca i mladi motivirani za ovu vrstu zlostavljanja? U tom smjeru mogla bi ići neka buduća istraživanja.

Korištenje modernih tehnologija ima mnoge prednosti u učenju te razne mogućnosti interakcije djece i mladih koje mogu iskoristiti pozitivno ili negativno ovisno o tome *što* su i *koliko* osvijestili o toj pojavi. Osvještavanje *prednosti* i *negativnosti* suvremenih tehnologija treba biti usmjereno od strane odraslih (roditelja unutar djetetovog doma), nastavnika (kroz

medijsku kulturu, sate razrednih odjeljenja, nastavu informatike i druge školske predmete) te putem sredstava javnog informiranja (različite vrste medija).

Cilj istraživanja je utvrditi učestalost i oblike e-zlostavljanja kod učenika viših razreda osnovnoškolske dobi u tri različite sociodemografske sredine: gradskoj, prigradskoj i seoskoj. *Hipoteze* od kojih se krenulo su: budući da su škole specifične po svom okruženju, broju učenika, broju područnih škola te drugim relevantnim sociodemografskim čimbenicima za pretpostaviti je da će učestalost i različiti oblici e-nasilja biti nejednako zastupljeni u pojedinoj školskoj sredini. Budući da su neka sociodemografska obilježja učenika ključna za vrijeme i način korištenja interneta i mobitela moguće je da će neka od tih obilježja predviđati pojavu e-zlostavljanja. Na temelju spoznaja iz literature očekuje se veća učestalost e-zlostavljanja u urbanijim sredinama, s porastom dobi učenika i provođenjem veće količine vremena u korištenju suvremenih tehnologija.

2. METODA

ISPITANICI:

Istraživanje je provedeno na prigodnom uzorku učenika 6. i 8. razreda (N=185) u tri osnovne škole: 1) velika gradska osnovna škola urbane sredine (N=99), 2) srednje velika osnovna škola prigradske sredine (N=62) i 3) mala osnovna škola seoske sredine (N=24). Istraživanje je provedeno skupno sa svim učenicima pojedinog razreda u vrijeme njihove redovne nastave školske godine 2012./2013.

INSTRUMENTI:

U istraživanju je korišten *Upitnik o ponašanju na internetu i mobitelu* autorica Kamenov i Jelić (2009., prema www.unicef.hr) i sociodemografski upitnik koji je konstruiran za potrebe ovog istraživanja.

Faktorskom analizom (postupkom Varimax rotacija) *Upitnika o ponašanju na internetu i mobitelu* ekstrahirana su 3 faktora: F1 - *Uznemiravanje i vrijeđanje s direktnom namjerom* (9 čestica; primjer čestice: *Na svojoj stranici imao/la sam anketu koja je nekoga mogla povrijediti*; faktor objašnjava 42.54% zajedničke varijance; koeficijent pouzdanosti Cronbach alpha je 0.87), F2 - *Kršenje tuđeg identiteta* (5 čestica; primjer čestice: *Koristio/la sam se tuđim nadimkom na chatu, forumu, blogu, preko ICQ-a i My Space-a i sl. na mobitelu*; faktor objašnjava 22.7% zajedničke varijance; koeficijent pouzdanosti Cronbach alpha je 0.79), F3 - *Uznemiravanje i vrijeđanje bez direktne namjere* (9 čestica; primjer čestice: *Koristio/la sam proste riječi i grubi rječnik on-line ili preko mobitela*, faktor objašnjava 26.37% zajedničke varijance; koeficijent pouzdanosti Cronbach alpha je 0.84). Za svaku tvrdnju u upitniku ponuđeni su odgovori Likertovog tipa od 1 (*uopće se ne slažem*) do 5 (*u potpunosti se slažem*).

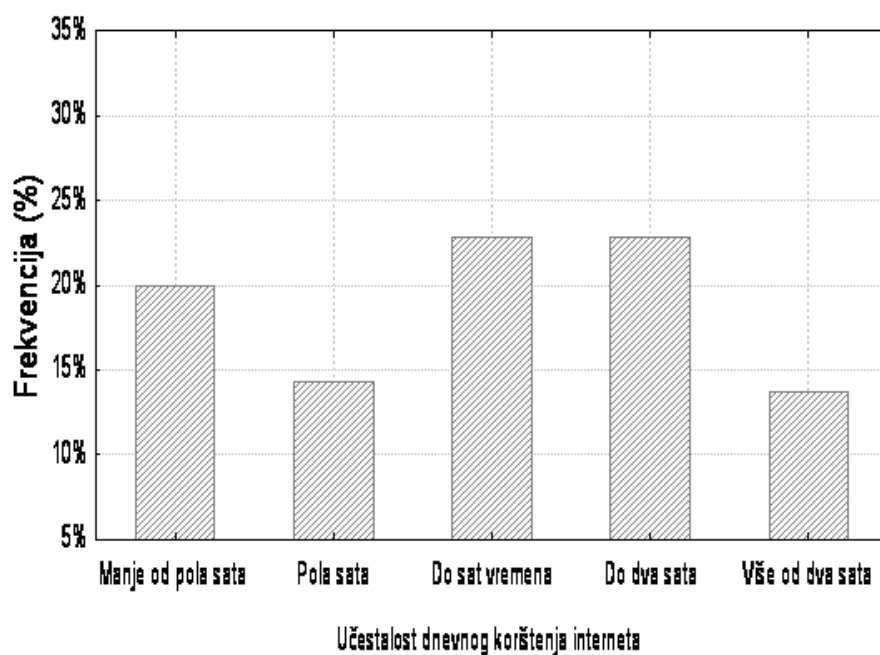
U sociodemografskom upitniku su: demografski podaci o školi, razredu, dobi i spolu učenika te pitanja vezana uz posjedovanje kompjutera, mobitela i interneta kod kuće, dnevno korištenje interneta, korištenje pojedinačnih internet aplikacija i vrijeme provedeno na njima, pohađanje predmeta informatike u školi, korištenje kompjutera u slobodno vrijeme, korištenje slobodnog vremena učenika općenito te školski uspjeh učenika na zadnjem polugodištu. Učenici su na tvrdnje odgovarali na skali Likertovog tipa od 1 (*nikada*) do 3 (*često*).

3. REZULTATI I RASPRAVA:

Tablica 1 - *Rezultati regresijske analize za 3 faktora: F1 – Uznemiravanje i vrijeđanje s direktnom namjerom, F2 – Kršenje tuđeg identiteta, F3 - Uznemiravanje i vrijeđanje bez direktne namjere kao kriterija te demografskih obilježja i ponašanja na internetu kao prediktora*

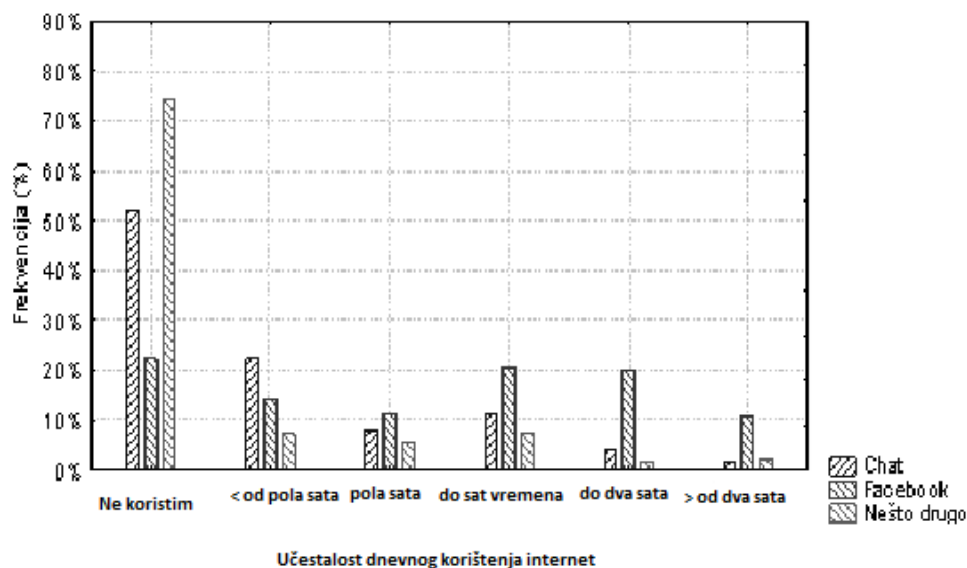
PREDIKTORI		F1				F2				F3			
		R	R ²	β	P	R	R ²	β	p	R	R ²	β	p
OŠ (GRADSKA, PRIGRADSKA I SEOSKA SREDINA)						0.191	0.036	6.61	0.11	0.195	0.038	6.88	0.095
Razred		0.212	0.045	8.17	0.004	0.177	0.031	5.65	0.018	0.205	0.042	7.64	0.006
Dob		0.265	0.070	13.11	0.000	0.182	0.033	5.97	0.015	0.216	0.047	8.48	0.004
Spol										0.157	0.024	4.39	0.003
Dnevno na Internetu provodim:	<30 min									0.278	0.077	14.56	0.001
	30 min									0.73	0.030	5.37	0.021
	do 1 sat					0.223	0.049	9.09	0.003				
	do 2 sata									0.313	0.098	18.90	0.000
	> 2 sata	0.170	0.028	5.15	0.024					0.281	0.079	14.88	0.001
Najčešće korištena Internet aplikacija:	Blog	0.214	0.046	8.35	0.004								
	Facebook	0.158	0.025	4.48	0.035					0.311	0.096	18.56	0.000
	Nešto drugo									0.262	0.068	12.79	0.000
Na chatu provodim:	ništa	0.166	0.027	4.947	0.027	0.241	0.058	10.73	0.001	0.375	0.140	28.32	0.000
	do 1 sat					0.179	0.032	5.73	0.017	0.212	0.045	8.17	0.005
	do 2 sata									0.239	0.057	10.56	0.002
	> 2 sata	0.187	0.035	6.34	0.013					0.188	0.035	6.361	0.013
Na Facebooku provodim:	ništa	0.165	0.027	4.858	0.028	0.213	0.045	8.301	0.004	0.370	0.137	27.52	0.000
	do 30 min.									0.211	0.044	8.13	0.005
	do 2 sata	0.229	0.052	9.59	0.002	0.258	0.066	12.4	0.000	0.357	0.127	25.32	0.000
	> 2 sata	0.176	0.031	5.54	0.019					0.303	0.092	17.61	0.000
Na nečem drugom provodim:	ništa									0.191	0.036	6.560	0.011
	do 30 min.									0.176	0.031	5.585	0.019
	do 2 sata												
	> 2 sata					0.291	0.084	16.04	0.000				
Postotak objašnjene varijance		42.54%				22.7%				26.37%			

Iz tablice 1 se vidi da su se za 1. faktor *Uznemiravanje i vrijeđanje s direktnom namjerom* statistički značajni prediktori pokazali: razred i dob, isprobavanje sadržaja informatike na kompjutoru, provođenje veće količine slobodnog vremena na kompjutoru i mobitelu, aplikacijama *Chata*, *Bloga* i *Facebooka*. S povećanjem dobi učenika, većim iskustvom u radu na informatičkim sadržajima, češćim provođenjem slobodnog vremena na računalu, mobitelu i internet aplikacijama se povećava učestalost e-zlostavljanja s direktnom namjerom. Ovaj rezultat potvrđuje dobro poznate spoznaje ranijih istraživanja (Pregrad i sur., 2010.; Slonje i Smith, 2008.; Smith i sur., 2008.). Za 2. faktor *Kršenje tuđeg identiteta* statistički značajni prediktori su se pokazali: veličina škole i okruženje škole, razred, dob, provođenje slobodnog vremena na internetu do 1 sat i aplikacijama *Chata*. S veličinom škole i urbanijim okruženjem, povećanjem dobi učenika, većom količinom slobodnog vremena provedenog na računalu, mobitelu i internet aplikacijama povećava se vjerojatnost e-zlostavljanja kršenjem tuđeg identiteta. Za 3. faktor *Uznemiravanje i vrijeđanje bez direktne namjere* statistički značajni prediktori su se pokazali: veličina škole i urbanije okruženje, razred, dob i spol učenika, posjedovanje mobitela, kompjutora i interneta, provođenje veće količine slobodnog vremena na internetu, aplikacijama *Chata*, *Facebooka* i sl. Samo se s veličinom škole, urbanijim okruženjem škole i povećanjem dobi učenika povećava vjerojatnost učestalosti nasilja uznemiravanjem i vrijeđanjem bez direktne namjere. Rezultati iz ove tablice pokazuju da učenici koji manje vremena provode na računalu i mobitelu (manje od 30 min do 1 sat) češće ispoljavaju e-zlostavljanje uznemiravanjem i vrijeđanjem bez direktne namjere i/ili kršenjem tuđeg identiteta, dok učenici koji više vremena provode na računalu i mobitelu (do 2 sata i duže) češće ispoljavaju nasilje uznemiravanjem i vrijeđanjem s direktnom namjerom. Ovaj rezultat je u skladu s očekivanim te implicira potrebu stalnog osvještavanja važnosti dužine provođenja slobodnog vremena učenika na suvremenim tehnologijama od strane odraslih (roditelja, nastavnika) i putem sredstava javnog priopćavanja jer je očito dužina vremena koje se provodi na suvremenim tehnologijama (dva sata i duže) prediktivno za svjesno i namjerno zlostavljanje drugih. Zato bi provođenje vremena na suvremenim tehnologijama djeci i mladima trebalo ograničiti do maksimalno sat vremena dnevno, usmjeravati ih na druge sadržaje školskih i izvanškolskih aktivnosti te ih naučiti kako samostalno i konstruktivno provoditi slobodno vrijeme bez uporabe tehnologija.



Slika 1 - Prikaz učestalosti dnevnog korištenja interneta i mobitela učenika viših razreda osnovnoškolske dobi u tri različite školske sredine (gradska, prigradska i seoska)

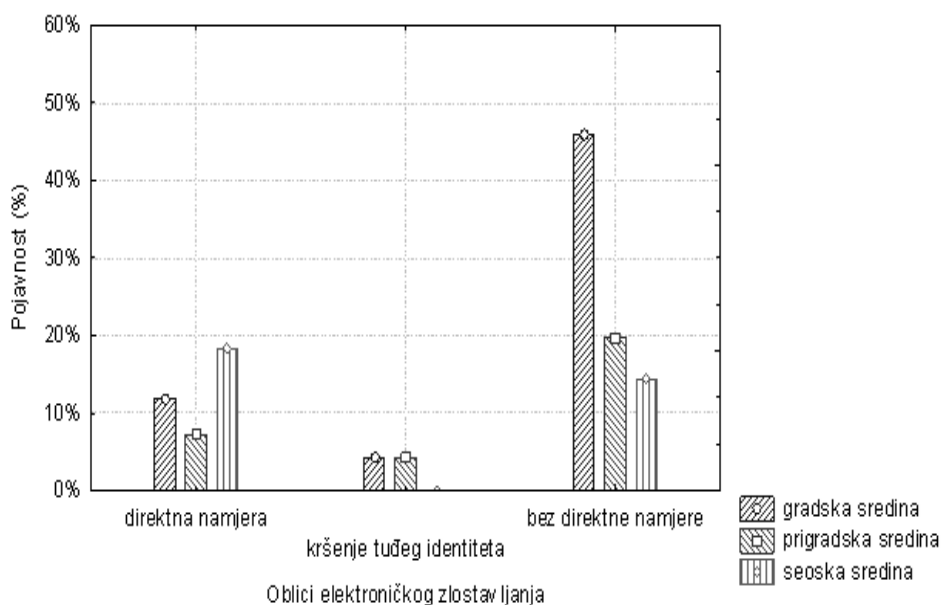
Iz slike 1 se vidi da učenici završnih razreda osnovnoškolske dobi u sve tri sociodemografske sredine (gradskoj, prigradskoj i seoskoj) internet i mobitel najčešće koriste *do sat vremena* ili *do dva sata*, potom *manje ili više od pola sata* te ih najmanji broj učenika koristi *više od dva sata*. Kada zbrojimo postotke učenika koji internet i mobitel koriste sat vremena i duže, što se pokazao rizičnim faktorom za pojavu e-zlostavljanja, takvih je učenika 59%. To je, nažalost, vrlo veliki broj učenika koji treba edukaciju o pojavi e-zlostavljanja te koji treba biti usmjeravan na konstruktivnije provođenje slobodnog vremena i adekvatnije korištenje suvremenih tehnologija. Visoki postotak učenika koji svakodnevno koristi suvremene tehnologije duže vrijeme, što je jedan od najrizičnijih faktora pojave e-zlostavljanja, ukazuje na to da edukaciju o štetnim učincima suvremenih tehnologija treba usmjeriti na sve učenike u školama kako bi se smanjilo e-nasilje te preveniralo e-zlostavljanje, naročito djece i mladih koja su već u riziku. Ovaj nalaz je u skladu s rezultatima istraživanja Pregrad i sur. (2010.) na velikom uzorku učenika od 5. do 8. razreda u hrvatskim školama, kao i s rezultatima dobivenim od strane nekih stranih istraživača (Slonje i Smith, 2008.; Sakellariou i sur., 2012.).



Slika 2 – Prikaz učestalosti korištenja različitih internetskih aplikacija učenika viših razreda osnovnoškolske dobi u tri različite školske sredine (gradska, prigradska i seoska)

Iz slike 2 se vidi da najveći postotak učenika (10,8%) završnih razreda osnovnoškolske dobi iz sve tri školske sredine provodi više od dva sata dnevno na *Facebook* aplikaciji. Međutim, podaplikacije koje *Facebook* djeci i mladima nudi (igrice, pregledavanje fotografija, *Chat* i sl.) mogu biti temelj direktnih i indirektnih oblika e-zlostavljanja, pa se često sreću problemi komentiranja tuđih fotografija grubim *online* rječnikom, tračanja drugih u vidu *Facebook grupa*, poticanja mržnje prema određenim osobama ili grupama pojedinaca, kršenja ili korištenja tuđeg identiteta za formiranje različitih stranica, profila i sadržaja. Zbog toga je dnevno provođenje veće količine slobodnog vremena na *Facebook* aplikaciji snažan prediktor pojave različitih oblika e-nasilja i zlostavljanja. Nakon *Facebooka* na drugom mjestu je *Chat* aplikacija, koja se koristi vremenski kraće od *Facebooka*. Ovaj rezultat u skladu je s rezultatima dobivenim u sklopu UNICEF-ovog istraživanja iskustava djece, roditelja i učitelja s e-medijima koje je provedeno na 5 215 učenika od 5. do 8. razreda u hrvatskim školama (Pregrad i sur., 2010.). Prema tim rezultatima, omiljene aktivnosti učenika na internetu su: a) traženje zabavnih sadržaja (glazba, filmovi, igre), b) dopisivanje s prijateljima i c) korištenje specijaliziranih stranica za druženje (*Facebook, My Space* i sl.). Učenici najviše koriste internet za druženje s vršnjacima, naročito djevojčice kojima su inače odnosi s drugim ljudima važni, pa tako i u ovom virtualnom svijetu. S pojavom puberteta, kada se mladi više okreću svojim vršnjacima, svakodnevni kontakt s njima preko *Facebook* stranica (gdje se postavljaju i mijenjaju profili, razmjenjuju poruke različitih sadržaja) im postaje jako važan jer na taj način zadovoljavaju *potrebe za druženjem i prihvaćanjem* od strane *značajnih drugih*. Istraživanja pokazuju da odrasli (nastavnici i roditelji) znaju da se djeca internetom najviše koriste za traženje zabavnih sadržaja, dopisivanje i druženje s prijateljima. Međutim, percepcija odraslih o tome koliko djeca koriste internet za zabavne sadržaje, dopisivanje i druženje veća je u odnosu na stvarne podatke dobivene od učenika (Pregrad i sur., 2010.). Stavovi učenika prema e-medijima uglavnom su pozitivni i emotivni (vide prvenstveno njihove prednosti i dobrobiti), dok su roditelji ti koji vide moguće opasnosti e-medija. Među učenicima koji trpe e-nasilje (2-3

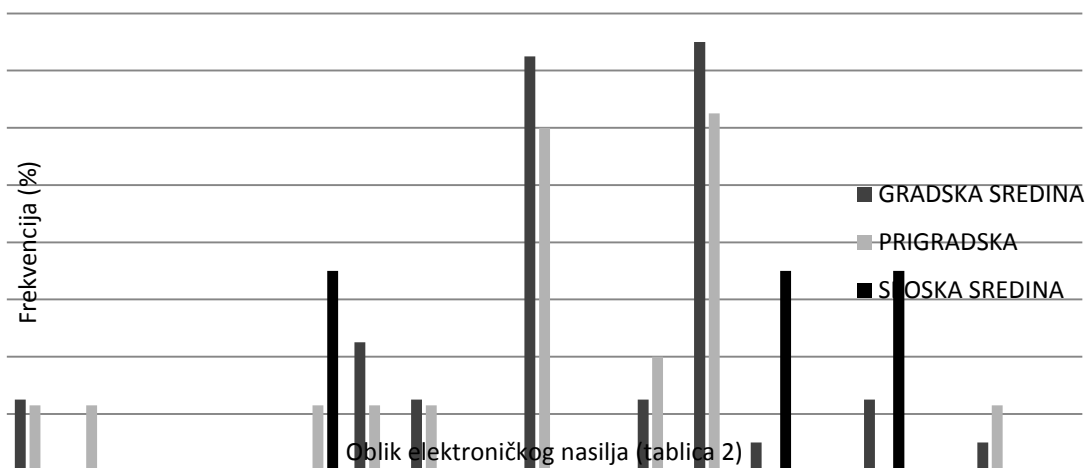
puta mjesečno i češće) gotovo 40% djece i mladih dožive ga putem *Facebooka* ili neke druge specijalizirane stranice za druženje, a više od 30% putem SMS-poruka. Pregrad i sur. (2010.) ovaj rezultat drže očekivanim s obzirom na popularnost i učestalost korištenja *Facebooka* među učenicima te s obzirom na činjenicu višestrukih načina virtualne komunikacije koje takve stranice omogućavaju (komentiranje statusa na profilu, postavljanje i označavanje (tzv. *tagiranje*) fotografija, dopisivanje porukama, igranje *online* igrica, čavljanje (eng. *Chat*), kao i osnivanje različitih grupa za ili protiv nekoga ili nečega). Autori nalaze da je među djecom koja trpe e-nasilje, a koja su često posjetitelji *Facebooka*, statistički značajno veći broj djece koja su nasilje doživjela upravo tamo. Količina vremena provedena na *Facebooku* i sličnim stranicama za druženje znatno utječe na vjerojatnost doživljenog e-nasilja. *Facebook* i SMS-poruke su uvjerljivo najčešće korišteni kanali za e-zlostavljanje, čak i kad se ono prati po dobi učenika (od 10 do 15 godine). Internet stranice za druženje istodobno pružaju osjećaj anonimnosti i lažni osjećaj kontakta, tj. povezanosti s velikim brojem osoba gotovo istodobno. Upravo otvaranje sebe i slanje informacija o sebi daje mogućnost da tog pojedinca netko, među toliko osoba s kojima se istodobno povezuje, lakše povrijedi ili razveseli.



Slika 3 – Utjecaj sredine i okruženja škole (gradska, prigradska i seoska) na učestalost različitih oblika e-zlostavljanja kod učenika viših razreda osnovnoškolske dobi

Istraživanjem se nastojalo provjeriti kakav je utjecaj veličine škole (velika, srednja i mala škola), školske sredine i sociodemografskog okruženja (gradska, prigradska i seoska sredina) na učestalost i oblike e-zlostavljanja. Rezultati slike 3 pokazuju da je u školama gradske i prigradske sredine, odnosno u velikoj i srednjoj školi po veličini najveća učestalost e-zlostavljanja zanemarivanjem i vrijeđanjem *bez direktne namjere*. Ovo nasilje učenici čine bez namjere da povrijede ili uznemire drugog/e učenika/e, međutim, oni ne osviještavaju da se radi o zlostavljanju jer ne vide i ne osjećaju izravnu štetu, odnosno posljedice svog zlostavljanja. To je ujedno i glavni problem zlostavljanja suvremenim tehnologijama koje je virtualno, pa se ne vidi realno i odmah, a zapravo jednako boli kao i direktno nasilje te ima

dalekosežnije posljedice jer se događa učestalije i/ili ima puno širu publiku (Pregrad i sur., 2010.). U maloj školi seoske sredine djeca i mladi najčešće koriste *direktne oblike* e-zlostavljanja koji imaju namjeru nekog povrijediti ili uznemiriti.



Slika 4 - Prikaz učestalosti sudjelovanja učenika viših razreda osnovnoškolske dobi u nekom od oblika e-nasilja u tri različite školske sredine (gradska, prigradska i seoska)

Tablica 2 - Oblik elektroničkog nasilja - legenda

1. Na chatu, blogu, forumu ili na mobitelu predstavio/la sam se kao da sam netko drugi (netko tko stvarno postoji i koga poznaješ).
2. Koristio/la sam se tuđim nadimkom na chatu, forumu, blogu, preko ICQ – a i My Space – a i sl. na mobitelu.
3. S tuđe e–mail adrese ili mobitela sam poslao/la uznemirujuće poruke prijateljima.
4. S tuđe adrese sam postavio neprimjerene poruke na blog, chat ili forum.
5. Koristio/la sam e-mail adresu koja izgleda isto kao adresa nekog koga poznajem.
6. Prijetio/la sam nekome preko interneta ili mobitela.
7. Preko interneta ili mobitela (namjerno, u ljutnji, u šali i sl) poslao/la sam poruku koja može drugog posramiti.
8. Preko interneta ili mobitela poslao/la sam tuđu sliku ili informaciju o nekome bez njegovog/njenog znanja.
9. Objavio/la sam privatne podatke ili neistine o nekome preko interneta ili chata na mobitelu.
10. Tračao/la sam o nekome preko chata, bloga ili foruma.
11. Napravio/la sam stranicu na internetu ili blogu na tuđe ime bez znanja te osobe.
12. Preko interneta ili mobitela sam poslao/la grube ili zastrašujuće poruke nekome, makar samo u šali.
13. Koristio/la sam proste riječi i grub rječnik on – line ili preko mobitela.
14. Preko interneta ili mobitela sam pisao/la ružne stvari ili laži o nekome.
15. Preko interneta sam napravio/la anketu u kojoj sam pitao/la o nekim stvarima ili osobinama neke osobe.
16. Sudjelovao/la sam u anketi preko interneta u kojoj sam glasao npr. za najružniju, „najljepšu“ i sl. osobu.
17. Na svojoj stranici imao/la sam anketu koja je nekoga mogla povrijediti.
18. Prenio/la sam informaciju dobivenu preko interneta ili mobitela koja bi mogla drugu osobu

povrijediti ili posramiti, makar i u šali.

19. Stavio/la sam oglas izazovnog sadržaja u ime žrtve s njezinim brojem mobitela ili adresom.

20. Na chatu, blogu, forumu ili na mobitelu predstavio/la sam se kao da sam netko drugi (netko tko stvarno postoji i koga poznaješ).

21. Koristio/la sam se tuđim nadimkom na chatu, forumu, blogu, preko ICQ – a i My Space – a i sl. na mobitelu.

22. S tuđe e–mail adrese ili mobitela sam poslao/la uznemirujuće poruke prijateljima.

23. S tuđe adrese sam postavio neprimjerene poruke na blog, chat ili forum.

24. Koristio/la sam e-mail adresu koja izgleda isto kao adresa nekog koga poznajem.

25. Prijetio/la sam nekome preko interneta ili mobitela.

26. Preko interneta ili mobitela (namjerno, u ljutnji, u šali i sl) poslao/la sam poruku koja može drugog posramiti.

27. Preko interneta ili mobitela poslao/la sam tuđu sliku ili informaciju o nekome bez njegovog/njenog znanja.

28. Objavio/la sam privatne podatke ili neistine o nekome preko interneta ili chata na mobitelu.

29. Tračao/la sam o nekome preko chata, bloga ili foruma.

30. Napravio/la sam stranicu na internetu ili blogu na tuđe ime bez znanja te osobe.

31. Preko interneta ili mobitela sam poslao/la grube ili zastrašujuće poruke nekome, makar samo u šali.

32. Koristio/la sam proste riječi i grub rječnik on – line ili preko mobitela.

33. Preko interneta ili mobitela sam pisao/la ružne stvari ili laži o nekome.

34. Preko interneta sam napravio/la anketu u kojoj sam pitao/la o nekim stvarima ili osobinama neke osobe.

35. Sudjelovao/la sam u anketi preko interneta u kojoj sam glasao npr. za najružniju, „najljepšu“ i sl. osobu.

36. Na svojoj stranici imao/la sam anketu koja je nekoga mogla povrijediti.

37. Prenio/la sam informaciju dobivenu preko interneta ili mobitela koja bi mogla drugu osobu povrijediti ili posramiti, makar i u šali.

38. Stavio/la sam oglas izazovnog sadržaja u ime žrtve s njezinim brojem mobitela ili adresom.

39. Na chatu, blogu, forumu ili na mobitelu predstavio/la sam se kao da sam netko drugi (netko tko stvarno postoji i koga poznaješ).

40. Koristio/la sam se tuđim nadimkom na chatu, forumu, blogu, preko ICQ – a i My Space – a i sl. na mobitelu.

41. S tuđe e–mail adrese ili mobitela sam poslao/la uznemirujuće poruke prijateljima.

42. S tuđe adrese sam postavio neprimjerene poruke na blog, chat ili forum.

43. Koristio/la sam e-mail adresu koja izgleda isto kao adresa nekog koga poznajem.

44. Prijetio/la sam nekome preko interneta ili mobitela.

45. Preko interneta ili mobitela (namjerno, u ljutnji, u šali i sl) poslao/la sam poruku koja može drugog posramiti.

46. Preko interneta ili mobitela poslao/la sam tuđu sliku ili informaciju o nekome bez njegovog/njenog znanja.

47. Objavio/la sam privatne podatke ili neistine o nekome preko interneta ili chata na mobitelu.

48. Tračao/la sam o nekome preko chata, bloga ili foruma.

49. Napravio/la sam stranicu na internetu ili blogu na tuđe ime bez znanja te osobe.

50. Preko interneta ili mobitela sam poslao/la grube ili zastrašujuće poruke nekome, makar samo u šali.

-
51. Koristio/la sam proste riječi i grub rječnik on – line ili preko mobitela.
-
52. Preko interneta ili mobitela sam pisao/la ružne stvari ili laži o nekome.
-
53. Preko interneta sam napravio/la anketu u kojoj sam pitao/la o nekim stvarima ili osobinama neke osobe.
-
54. Sudjelovao/la sam u anketi preko interneta u kojoj sam glasao npr. za najružniju, „najljepšu“ i sl. osobu.
-
55. Na svojoj stranici imao/la sam anketu koja je nekoga mogla povrijediti.
-
56. Prenio/la sam informaciju dobivenu preko interneta ili mobitela koja bi mogla drugu osobu povrijediti ili posramiti, makar i u šali.
-
57. Stavio/la sam oglas izazovnog sadržaja u ime žrtve s njezinim brojem mobitela ili adresom.
-

Iz slike 4 se vidi da u seoskoj sredini učenici najčešće nekome prijete, pišu ružne stvari ili laži o nekome putem interneta i mobitela te su skloni sudjelovati u raznim anketama (u kojima glasaju za npr. najružniju, najljepšu osobu i sl.). U gradskoj i prigradskoj sredini učenici uglavnom tračaju koristeći različite internet aplikacije, proste riječi i grubi *online* rječnik.

Provedeno istraživanje i spoznaje dobivene njime imaju i određenih ograničenja. Podatci su u istraživanju prikupljeni isključivo upitnicima samoprocjena koji imaju određene prigovore (retroaktivno sagledavanje psihičkih procesa, iskrenost odgovaranja i sl.) naročito kod učenika mlađe dobi (pouzdanost i valjanost njihovih procjena je upitna). Prikupljanje podataka moglo je biti od strane učenika, ali i njihovih roditelja, nastavnika. Podatci su se mogli prikupljati kroz duže vrijeme (longitudinalno) na način da učenici svakodnevno bilježe stvarno korištenje suvremenih tehnologija (vrste, oblika, vremena i sl.), učinjeno ili doživljeno e-nasilje ili e-zlostavljanje čime bi se dobila objektivnija slika o učestalosti korištenja suvremenih tehnologija te pojavi i oblicima e-zlostavljanja. Broj škola različitih sociodemografskih sredina u istraživanju bi trebao biti veći kako bi se postigla veća reprezentativnost uzoraka škola, a i broj učenika u nekom narednom istraživanju mogao bi biti veći i obuhvatniji (uzeti presjek učenika svih razreda osnovne i srednje škole).

4. ZAKLJUČAK

S povećanjem dobi učenika, većim iskustvom u radu na informatičkim sadržajima, češćim provođenjem slobodnog vremena na računalu, mobitelu i internet aplikacijama se povećava učestalost e-zlostavljanja *s direktnom namjerom*. S veličinom škole i urbanijim okruženjem, povećanjem dobi učenika, većom količinom slobodnog vremena provedenog na računalu, mobitelu i internet aplikacijama se povećava vjerojatnost e-zlostavljanja *kršenjem tuđeg identiteta*. S veličinom škole i urbanijim okruženjem te povećanjem dobi učenika se povećava vjerojatnost e-zlostavljanja uznemiravanjem i vrijeđanjem *bez direktne namjere*. Učenici koji manje vremena provode na računalu i mobitelu (manje od 30 min ili do 1 sat) češće ispoljavaju e-zlostavljanje uznemiravanjem i vrijeđanjem *bez direktne namjere* i/ili *kršenjem tuđeg identiteta*, dok učenici koji više vremena provode na računalu i mobitelu (do 2 sata i duže) češće ispoljavaju e-nasilje uznemiravanjem i vrijeđanjem *s direktnom namjerom*. Ovo implicira potrebu za sustavnim upozoravanjem i edukacijom djece, mladih i odraslih (roditelja i nastavnika) o važnosti dužine korištenja suvremenih tehnologija koje se ne bi trebale upotrebljavati duže od sat vremena dnevno. Djecu i mlade treba usmjeravati na različite druge individualne i organizirane konstruktivne sadržaje u vlastitim domovima, školama i zajednicama. Učenici završnih razreda osnovnoškolske dobi u sve tri školske sredine (gradska, prigradska i seoska) internet i mobitel najčešće koriste do sat vremena ili do dva sata, zatim manje od pola sata pa potom više od pola sata, dok ih najmanji broj učenika koristi više od dva sata. Zbrajajući postotke učenika koji internet i mobitel koriste sat vremena i duže, što

je rizičan faktor za pojavu e-zlostavljanja, takvih učenika je oko 60% što je vrlo veliki broj. Ovo implicira odgojne smjernice da sve učenike u školama treba educirati o štetnim učincima suvremenih tehnologija kako bi se smanjilo e-nasilje te zaustavilo e-zlostavljanje, naročito ono s direktnom namjerom i kršenjem tuđeg identiteta te posebno kod djece i mladih koja su u riziku. Deseti dio ispitanih učenika iz sve tri školske sredine više od 2 sata dnevno provode na Facebook aplikaciji što je prediktivno za pojavu različitih oblika e-zlostavljanja. Sljedeća najučestalije korištena internet aplikacija je Chat koju učenici koriste vremenski kraće od Facebooka. U velikoj i srednjoj školi gradske i prigradske sredine najveća je učestalost e-zlostavljanja zanemarivanjem i vrijeđanjem *bez direktne namjere*. U maloj školi seoske sredine najveća je učestalost e-zlostavljanja zanemarivanjem i vrijeđanjem *s direktnom namjerom*. Sociodemografsko okruženje (više ili manje urbano) ne utječe na dnevno korištenje suvremenih tehnologija, dok je najugroženiji oblik e-zlostavljanja (onaj s direktnom namjerom da se nekog povrijedi) najviše prisutan u maloj, seoskoj sredini.

5. LITERATURA:

Belančić, T., Nikčević-Milković, A., Šuto, A. (2013.). Nasilje među vršnjacima – postoji li razlika u gradskim, prigradskim i seoskim sredinama?, *Školski vjesnik*, 62 (2-3): 269-287.

Brajša-Žganec, A., Kotrla Topić, M., Raboteg-Šarić (2009.). Povezanost individualnih karakteristika učenika sa strahom od škole i izloženosti nasilju od strane vršnjaka u školskom okruženju, *Društvena istraživanja*, 18 (4-5): 717-738.

Connolly, J.A., Pepler, D., Craig, W., Taradash, A. (2000.). Dating Experiences of Bullies in Early Adolescence, *Child Maltreat*, 5: 299-310.

Connolly, I. i O'Moore, M. (2003.). Personality and family relations of children who bully. *Personality and Individual Differences*, 35 (3): 559-567.

Desnica, T.Ž., Bubnić, Lj., Mravinac, S., Špiigl, N. (2006.). Istraživanje o nasilju putem interneta. Vodice: *Knjiga sažetaka sa 14. godišnje konferencije hrvatskih psihologa*.

Furlong, M. i Morrison, G. (2000.). The school in school violence: Definitions and facts. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 8, 71–81.

Hazler, R.J. (1996.). *Breaking the cycle of violence: Interventions for bullying and victimization*. Washington, DC: Accelerated Development.

Hindujaa, S. i Patchinb, J. W. (2008.). Personal information of adolescents on the Internet: A quantitative content analysis of MySpace. *Journal of Adolescence*, 31 (1): 125–146.

Hoover, J.H., Oliver, R., Hazler, R.J. (1992.). Bullying: Perceptions of Adolescent Victims in the Midwestern USA, *School Psychology International*, 13 (1): 5-16.

Matthews R (2004). The Psychosocial aspects of mobile phone use among adolescents. U: *Psych.*, 26: 16-19.

Juvonen, J. i Graham, S. (2001.). *Peer Harassment in School*. The Guilford Press.

Marušić, I. i Pavin Ivanec, T. (2008.). Praćenje vršnjačkog nasilja u osnovnim školama: spolne razlike u učestalosti i vrstama nasilnog ponašanja. *Ljetopis socijalnog rada*, 15 (1): 5-19.

Nikčević-Milković, A. (2006.). *Nasilje među djecom u osnovnoj školi. Postoje li razlike u zavičajnom, nacionalnom i globalnom kontekstu?* U: S. Vrcić-Mataija i V. Grahovac-Pražić (ur.). *Zavičajnost, globalizacija i škola* (str. 203-225). Sveučilište u Rijeci, Visoka učiteljska škola u Gospiću.

Olweus, D. (1983.). *Low school achievement and aggressive behaviour in adolescent boys*. U: D. Magnusson i V. Allen (ur.). *Human development. An interactional perspective*. New York: Academic Press.

Olweus, D. (1993.). *Bullying at School: What We Know and What We Can Do*. Oxford UK: Blackwell Publishers.

Olweus, D. (1998.). *Nasilje među djecom u školi (Što znamo i što možemo učiniti)*. Zagreb: Školska knjiga.

Poliklinika za zaštitu djece Zagreb (2005.). *Kako prepoznati znakove cyberbullyinga /on line/*. Posjećeno 06. rujna 2013. na <http://poliklinika-djeca.hr>

Pregrad, J., Bouillet, D., Mikulić, M., Tomić Latinac, M., Pejnović, S. Šterk, T. (2007.). *Priručnik projekta Za sigurno i poticajno okruženje u školama prevencija i borba protiv nasilja među djecom (2003. – 2005.)*. Zagreb: UNICEF.

Pregrad, J., Tomić Latinac, M., Mikulić, M., Šeparović, N. (2010.). *Iskustva i stavovi djece, roditelja i učitelja prema elektroničkim medijima. Izvještaj o rezultatima istraživanja provedenog među djecom, učiteljima i roditeljima u sklopu programa prevencije elektroničkog nasilja „Prekini lanac!“*. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku /on line/. Posjećeno 10. listopada 2013. na www.unicef.hr

Roberts, W.B. i Coursol, D.H. (1996.). Strategies for intervention with childhood and adolescent victims of bullying, teasing, and intimidation in school settings. *Elementary School Guidance and Counseling*, 30: 204-213.

Rigby, K. (2000.). Bullying in schools: guidelines for efficient respons. *Professional Reading Guide for Educational Administrators*, 21. University of South Australia.

Rigby, K. (2006.). *Zlostavljanje u školi: što možemo učiniti*. Zagreb: Mosta d.o.o.

Sakellariou, T., Carrol, A., Houghton, S. (2012.). Pater of cyber victimization and bullying among male Australian primary and high school students. *School Psychology International*, 33 (5): 533-549.

Slonje, R. i Smith, P. K. (2008.). Cyberbullying: Another main type of bullying?, *Scandinavian Journal of Psychology*, 49: 147–154.

Smith P. K., Mahdavi J., Carvalho M., Fisher S., Russell S., Tippett N. (2008.). Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49: 376–385.

Tomić-Latinac, M. i Nikčević-Milković, A. (2010.). Procjena učinkovitosti UNICEF-ovog programa prevencije vršnjačkog nasilja i zlostavljanja. *Ljetopis socijalnog rada*, 16 (3): 635-657.

UNICEF Zagreb. *Elektroničko zlostavljanje /on line/*. Posjećeno 04. siječnja 2011. na www.mrezaskolabeznasilja

Datum autorskog završavanja: 22. srpnja 2014.

